

MILYEN LEGYEN EGY TÁRSADALOM- TUDOMÁNYILAG MEGALAPOZOTT MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET¹⁾

*Ignotus Pál barátomnak,
akiről azt se tudom, él-e, hal-e.*

NACIONALIZMUS ÉS IRODALOMTÖRTÉNET

Az a tudományág, amely az egyes nemzetek irodalmának emlékeit kutatja, magyarázza, időrendi sorrendbe s térbeli összefüggéseibe ágyazza, az *irodalomtörténet*, amennyire nem népszerű ma, annyira népszerű volt, annyira közszükségletet elégített ki a mult század első évtizedeiben, amikor megszületett. Az irodalomtörténet ugyanis a *nacionalista* szellemi áramlatnak tipikus szüleménye. A keletkező irodalomtörténet *nemzeti* irodalomtörténet volt, a nemzet hagyományainak, szellemi tevékenységének, mult értékeinek foglalata s abban a korban, amikor a nemzeti büszkeség elsősorban a *művelődésre*, a művekre hivatkozott s kevésbé a fegyverekre, az irodalomtörténet szolgáltatotta a főbizonyítékokat valamely nemzet európai hivatottsága mellett. A nemzeti érzés ébredése mindenütt a nemzeti mult iránt való érdeklődés ébredésével párhuzamos. Magyarországon már a XVIII. század utolsó évtizedeiben jelentkeznek az érdeklődés; és attólkezdve egyre növekszik. A nemzeti irodalomtörténetnek legnagyobb teljesítménye, legelőkelőbb terméke nálunk a Toldy Ferencé, amelynek nemzeti-esztétikai szempontjai s azok nyomán való értékelései átmentek a köztudatba s nagyjából napjainkig uralkodtak. Erre az irodalomtörténetre szüksége volt a köznemesség és a fiatal polgárság élet-erős nacionalizmusának, amely a „*régi dicsőségből*” erőt kívánt meríteni magának. E nacionalista irodalomtörténet egyébként *német* gyökerű s mintái révén szorosan összefügg a német filozófiai idealizmussal. Érthető, hogy a pécsi, majd budapesti Tudományegyetemen tanító, igen germán szellemű, bár egyébként kiváló Thienemann Tivadar azt írta „A magyar történetírás új útjai” c. gyűjteménybe írt tanulmányában, hogy „*az egész szellemtudományi irány az idealizmus filozófiájával áll vagy bukik*”. Néhány lappal arrébb azonban ugyanó márt azt állapította meg, hogy az „*irodalom társadalmi jelenség*”. Ez az ellenmondás jellemző a háború előtti magyarországi irodalomtörténetírás szempontjaira.

¹⁾ Ezt a tanulmányt ép 15 évvel ezelőtt írtam, a később elzúllott Féja Gézának egy irodalomtörténeti kísérletével kapcsolatban. Azt hiszem azonban, a lényegét illetően ma sem avult el — ezért küldöm el Vajdasági barátaimnak, kiknek talán segítségére lehet a magyar irodalom tanítását érintő problémák tisztázásában, — alig változtatva az eredeti szövegen, (amely *Monus* lapjában, a *Szocializmus*-ban jelent meg).

A NACIONALISTA IRODALOMTÖRTÉNETÍRÁSNAK
A FILOZÓFIAI IDEALIZMUSSEL VALÓ KAPCSOLATA

az irodalom *idealista* megfogalmazásában nyilvánul meg; abban a rejtett feltevésben, hogy az „irodalomnak” *saját* története van. Ebben a történetben ugyan kifejeződik a *nemzeti szellem is* — van irodalomtörténész, aki az irodalom fejlődésében épp e *szellem* fejlődését kutatja —, de akkor is csak egy szellemi létezőt (az irodalmat) egy általánosabb szellemi, „ideális” létező, a „nemzeti szellem” határozza meg. Természetesen, amint hogy már Hegel is idealista filozófia-történetében, a társadalmilag értékes tények s összefüggések egész halmazára vetett fényt az idealizmus homályos üvegén át, úgy a nacionalista irodalomtörténetírás, bár alapul a „szellem” áramlásait vette, szükségképpen tekintettel volt az egyes nemzetek *tényleges*, tehát társadalmi valóságára és történetére is. „A népek legemelkedettebb koncepcióikat fejezték ki és tudatosították a művészet segítségével” — írta Hegel csodálatos „Eszttikájának” bevezetésében. (Erről a műről mindenki beszél, de senki sem olvassa, pedig valóságos kincsesbánya a művészet történései számára). E hégeli alapeszme magában foglalja azt a tételt, hogy a *művészet — így hát az irodalom is — népi, tehát társadalmi produkció*. Az egyéni író csupán tolmács; a nép rejtett szavát tolmácsolja a népek...

A NEMZETI IRODALOMTÖRTÉNETTŐL
A SZOCIÁLIS IRODALOMTÖRTÉNETIG

Az irodalomtörténet háború előtti formájában a feltámadó nacionalizmus műve volt. Ez magyarázza viszont, hogy nem volt élő, népszerű, korszerű tudomány; ez magyarázza, hogy a laikus olvasó már a neve hallatára is elfintorította az orrát s arra az iskolai adathalmazra gondolt, amelyet „irodalomtörténet” címén be kellett vennie, hogy mihelyt kilép az iskola kapuján, kiadja magából. A szellem, az *ébredő* nacionalizmus, a *nemzeti öntudatosodás* szelleme ugyanis *elhagyta* az irodalomtörténetet; a valóban teremtő, lelkes újjászületéssel vemhes, *reformpáthosszal telített nacionalizmus*, amely a magyar reformkorszak képviselőit jellemezte, a 48-as idők után elfűnt a közéletből, nem illett a 67 utáni idők tülekedő jőzanságához s függetlenségi politikusok ajkán harsogó, de üres szólamná korcsosult. E kortól kezdve az irodalomtörténet többé nem a közönség széles rétegének tápláléka, hanem tanárok s diákok kényszerolvasmánya, iskolai tankönyv, amelynek mind a két típusa: a *Beöthy-féle retorikus, pántlikás és a Pintér-féle száraz adatgyűjtés*, a kor érdeklődésével, igényeivel, érületével való összefüggés hiányát mutatta. Akinek nem volt muszáj: egy munkásnak, egy polgárembernek eszébe jutott-e valaha irodalomtörténet iránt érdeklődni? Kivéve azt a néhány régi író: egy Bacsányit, Petőfit, Aranyt, akikben a maga eszméinek előfutárait látta?

A harmincas évek vége felé azonban mintha változás állt volna be e téren Magyarországon. Szerb Antal irodalomtörténetéből, holott nem volt olcsó, második kiadást kellett nyomni. Új, szélesebbkörű érdeklődés támadt az irodalomtörténet iránt. Ámde nem a nacionalizmus, avagy a nemzeti szocializmus hatására. Nem! A magyarországi olvasóközönség — a haladó polgárság és a munkásság, meg a parasztság olvasó rétege — a jelen égető problémáira a múltban keresett választ. Egy új nemzedék nőtt fel, a ha nem is szocialista, de szociális gondolkodással és érülettel átitott ember típusa, aki-

nek látása középpontjában a „társadalom” állt, bizonyos megszorítással, a „nép”. Ezt a társadalmat akarta *reformálni* (mint annakidején a nacionalisták a nemzetet), az irodalomban fontos *társadalmi* működést látott s ezért a mult irodalmában is azt látta: szüksége volt hagyományokra s mivel a jelen valóságot is *máskép* szemlélte, *más* szemmel nyúlt a multhoz is. Kíváncsisága eleven, érdeklődése hamisítatlan volt; nem a „nemzeti szellem” érdekelte őt már, hanem a bonyolult társadalom, amint a szellemi alkotásokban kifejeződik, a társadalom érzései, típusai, jelképei vonzották, a társadalom törvényeit figyelte az írókban és művekben s a tudomány, amelynek bűvölete alatt állt, amelynek szolgálojává tette az irodalomtörténetet, már nem a filozófia vagy nemzeti történelem, hanem a *társadalomtudomány, a XX. század vezértudománya*.

Ebben a szemléletben az irodalomtörténeti anyag ismét megelevenedik, újabb s megint szerves egységbe állanak a szétporladt adatok; az avult, régi zengzetek s mondatok a társadalom régi állapotairól, osztályairól, szellemi légköréről tanúskodnak, mai állapotokkal és áramlatokkal rokonulnak, a már ismert szövegekben egyes részek jelentéktelenné halványulnak, mások előtérbe nyomulnak. Az egész anyag átrendeződik; a tudományos munka téglahordásból szintetikus tevékenységgé emelkedhetik. Annak az irodalomtörténetnek, amely e kívánalmaknak eleget tesz, a műfaj modernizálását, demokratizálását végrehajtja, bizonyára nagy sikere is lesz. Mert ki nem kíváncsi a magyar irodalomnak *olyan* történetére, amely a *magyar társadalom történetének keretébe illeszti be, mintegy illusztrációként s jelképként, a magyar irodalomnak, e meghatóan hősiességnek történetét*.

Ennek az — eljövendő, mert még nem jött el — irodalomtörténetésnek azonban, mielőtt művébe fogna, bizonyos módszertani elveket kell majd fontolóra vennie.¹⁾

AZ IRODALOM ÉS A TÁRSADALOM TÖRTÉNETE

Az első kérdés, amelyet egy modern irodalomtörténetnek tisztáznia kellene, az, vajjon van-e az irodalomnak egyáltalában története? És ha van, mi-ben áll az? A földnek, egy embernek, az állatvilágnak, egy népnek van története, mert van anyagi folytonossága, szerves növekedése. Általában történelemről csak az olyan létezőknél beszélhetünk komolyan, amelyek változásaikban is azonosak maradnak önmagukkal, amelyeknek változásaiban éppen önmagukkal való azonoságuk nyilvánul meg, amelyek önmaguk változásainak elsődleges okai és hordozói. Az irodalomnak ilyen értelemben véve nincsen története, nincs immanens folytonossága, önmagából következő, egyszerűen: nincs önálló szervessége. S hogy mégis beszéltek és ma is beszélnek az irodalom történetéről, az, mint már mondtuk, egyike az idealista világ-szemlélet számos maradványainak, amely az eszméknek, a kategóriáknak, működéseknek organikus létezését tulajdonított, sőt azokat vallotta egyedül-létezőknek s amelynek számára az irodalomnak inkább volt története, mint az eleven embernek... Az irodalom nem magyarázható az irodalomból, a re-

¹⁾ Az 1945-ös felszabadulás a szocialista szellemű irodalomtörténetnek újabb impulziót adott. A legjelentősebb tanulmány, amely e vonatkozásban megjelent — Lukács G. könyvében s Révai József Ady-ján kívül — Komlós Aladár: Irodalmunk társadalmi háttere c. könyve. De 1948 után a sztalinizálási folyamat az irodalomtörténetírás új lendületére bénítóan hatott.

naissance irodalma nem a feudálisból, az állítás tagadása és a tagadás tagadása elve alapján ad infinitum, és ha a következő korszak tagadja is a megelőző állításait, nem valami teremtő s ugyanakkor mechanikus szellemi szükségszerűség alapján tagadja, hanem egyszerűen, mert a társadalomban élő ember működik, gyarapodik, változik s a megváltozott ember másképp szól, beszél, rajzol vagy vés, mint azelőtt. Mint Marx mondta legelőször és határozottan: „Az erkölcsnek, vallásnak és egyéb ideológiának... nincs története, nincs fejlődése, hanem az anyagi termelésüket és anyagi közlekedésüket kifejlesztő emberek valóságukkal együtt megváltoztatják gondolkozásukat és gondolkozásuk termékeit is”. (Der hist. Mat. II. Kroner-kiadás 1932. 13.) Az irodalom tehát nem „alany”, hanem „állítvány”, nem „független változó”, hanem „függvény”. Az irodalomnak, mint emberi működésnek, alkotási formának összefüggését, értelmét csak a társadalom adja meg... A társadalmi ember nélkül az irodalom holt anyag, amint hogy irodalom nélkül az ember tudatlan és tudattalan...

AZ IRODALOMTÖRTÉNETI SZINTÉZIS MÓDSZERE

Tekintve, hogy „irodalomtörténet” nincs, hanem csak a történetnek, a történet embernek, az egymást felváltó nemzedékeknek és osztályoknak van irodalma, az irodalomtörténeti szintézis módszere a társadalmi történetből indulhat csak ki, mint meghatározó és belejátszó háttérből és talajból, ebbe a történelembe ágyazná be az írókat mint egy szimbolikus fát, művével, a gyümölcseivel, amelyben a talaj tápláló nedvei remek ízékké finomulnak; az írókat, mint individuumot, vagyis nemcsak vegyületet, hanem éppen meghatározott, egy bizonyos és „soha-többet” embert, aki művében esztétikumot alkotott és visszahatott a társadalomra. A legtágabb értelemben vett *szociológia*, amely magába zárja a társadalom történetét, vagyis a gazdasági-, politikai-, szellem-történetet is — az egyéni és kollektív lélektan és az esztétikai elemzés hármassága szerintünk az a módszer, amellyel az irodalomtudománynak élnie kell. Szerb Antal például, akinek elméletileg más a módszere, említett irodalomtörténetében ezt a módszert alkalmazta. Legszembetűnőbb ez a felosztásnál. A felosztás alapjának ugyanis „lényegesnek” kell lennie, az irodalom „lényegéből”, alanyából, okából kell kiindulnia, különben esetleges és nem kielégítő. „A legalkalmasabbnak látszik — írta Szerb A. — egy *szociológiai* felosztás: az irodalmat aszerint osztani korszakokra, hogy melyik volt benne a hangadó társadalmi osztály”. Eszerint aztán a magyar irodalmat egyházi, főúri, nemesi és polgári irodalomra osztotta. De nem világította meg közelebbről, hogy miért „látszik legalkalmasabbnak” ez a felosztás? Ha ezt megvizsgálja, kiküszöbölhette volna e felosztás „fő nehézségét”, amely abban állt, hogy pl. az egyes osztályirodalomak mélyen belenyúlhatnak a következő korszakokba. Szerintünk a szociológiai felosztás nemcsak „alkalmasnak látszik”, hanem — egyedül, lényegesen, szükségszerűen, az irodalom természetéből kifolyólag alkalmas s ezért Szerb Antal felosztását elfogadhatónak tartjuk, azzal a változtatással — amely szerintünk javítás —, hogy a felosztás legfőbb szempontja nem az osztály, hanem a *társadalom egészének bizonyos rendje és szerkezete*. E társadalomrendszernek keretén belül beszélhetünk csak az *osztályos* irodalomról — és például az egyházi irodalmat nem egyfolytában tárgyalnánk végig a középkortól a 18. századig; hanem a *korai kapitalizmus* korában tárgyalnánk a középkor emez anakronisztikus nyúlványairól is.

Féja Géza könyve („A régi magyarság” Tátra kiadás 1938), a Szerb Antáléhoz képest módszertanilag hanyatlást jelentett, hiányzott belőle annak igye-

kezete a szellemtörténeti, lélektani, szociológiai és esztétikai szempontok *együttes* alkalmazására. Ő két nagy korszakra osztotta a magyar irodalom történetét, a „régire”, amelyben a vallás uralkodik, s az „újra”, amelyben a vallásos eszme helyét birtokba veszi az ember. Ennek így sok értelme nincs. A vallásos eszme helyét nem az ember, legfeljebb földibb tartalmú, emberibb légkörű más eszmék foglalták el; ember ekkor is, akkor is „volt”. Másrészt a felosztás, mint irtuk, lényeges s tudományosan termékeny szempontok szerint kell elvégezni, tekintettel az irodalmat teremtő és befogadó társadalom szerkezetére, uralkodó szellemére s formaváltásaira. E nagy kereten — a vallásos és nem-vallásos — kereten belül Féja Géza alkalmazkodott ugyan a hagyományos, „szellemi áramlások” szerint való felosztáshoz (középkor, humanizmus, reformáció, ellenreformáció; nemzeti küzdelmek stb.) ami helyénvaló is lenne, ha megpróbálkozott volna azzal — amit nem tett —, hogy ezeket az áramlásokat *módszeresen* beleállítsa a magyar társadalmi történetbe. E módszertani elvek alkalmazása hiányában lett irodalomtörténeti kísérlete azzá, ami: ercképcsarnokká, amelyben a szociális szempont az egyes alakoknál külön-külön, kisebb-nagyobb mértékben érvényesül, de az egészet nem sikerült egységgé szerveznie.

A MAGYAR IRODALOM TRAGIKUS RITMUSA

A második kérdés szorosan kapcsolódik az elsőhöz. Lehet-e a magyar irodalom történetét *a magyar társadalomból magából levezetni*, feltéve — amit feltettünk —, hogy az irodalom a társadalom funkciója? Épúgy nem lehet, mint ahogy a magyar társadalom fejlődése se magarázható önmagával, önmagából, hanem csakis annak *a szoros összefüggésnek tudatában, amelyben gazdasági, politikai és szellemi téren a környező s távolabbi szomszédokkal, egész Európával állt*. Természetes, hogy az új irodalomtörténetírás ép az ihlető szociológia nemzetközi jellegénél fogva, nagy figyelemmel van erre az összefüggésre, amely társadalmunk és irodalmunk történetének döntő és tragikusnak nevezhető alap-ellentmondására mutat. *A magyar írónak a középkor másoló szerzetesétől Janus Pannoniuson s Apáczai Cserin át Adyig, a NYUGAT volt reménytelen szerelme, a nyugati élet és művészet délszakibb színeit, óceánibb izgalmát, gyorsabb időmértékét akarta itt elvetni, a Nyugat álélibábját hajszolta, homokos, süppedő talajon. A magyar irodalom története évezredek hasztalan erőfeszítések, magányos elbukások sorozata; tragikus történet, amelyet csak sírva-szorongva lehet átlapozni, mint minden reménytelen szerelem, sikertelen vívódás, célhoz nem érő iramodás történetét. Ez a küzdelmes, folyton elbukó igyekezet, utolérni az ütemesen és egyenletesen haladó Európát s megvalósítani az attól idegen miljöben: ez a magyar művelődés és irodalom történetének sajátos ritmusa. Mi magyarázza ezt a ritmust?*

A „FEJLŐDÉS EGYENLŐTLENSÉGE”

Erre a kérdésre a választ csak a szociológiában, illetve a társadalomfilozófiában találhatjuk meg, közelebről megjelölve a „fejlődés egyenlőtlenségének” törvényében, melyet — mint annyi mást — először szintén Marx világitott meg és Lenin fejtett ki gazdasági és politikai viszonylatban. A társadalomtudomány e törvénye értelmében vannak „vezető” és „epigon” társadalmak, de a társadalmak nem faji, nemzeti tulajdonságaiknál, hanem bizonyos „anyagi” azaz érzékelhető, földrajzi, gazdaságföldrajzi, társadalomgazdasági, technikai, politikai körülményeknél fogva vezetők vagy epigonok. A

középkor feudális, patriarchális, statikus, a földművelésre alapozott, nemzeti versengést alig ismerő rendjében, amelyben az egyház volt a szellem hordozója, a magyarság lehetett volna vezető is, de nem lett, mert — későn jött, későn kapcsolódott bele, nem voltak nyugati hagyományai, mert évszázadokat nem lehet átugrani. A későnjövéshez járul még a földrajzi helyzet mozzanata: a művelődésben — ez a szabály — azok a népek jártak legelől, amelyeket földrajzi helyzetük élénk kereskedelemre és gazdasági fejlődésre, gyors észjárásra, fényűzésre és kényszerű öneszmélésre rendelt: s ezek elsősorban a tenger melletti népek... Magyarországon lehettek nagy emberek, de nem lehetett nagy kultúra, mert nem volt nagy civilizáció. Ezért nézett nálunk Nyugat felé Szent Istvántól egész Adyig mindenki, aki szomjas volt a kultúrára, azért panaszkodik Janus Pannonius majdnem ugyanazokkal a szavakkal hazája barbársága miatt, mint Széchenyi vagy Ady. Ebben volt közös minden magyar nyelvű és neveltetésű ember ezen a földön évszázadokon keresztül: a lehetetlent akarta, a felépítményt az alépítmény nélkül — mint Szabó Dezső gúnyolta egyszer Klebelsberg kollégiumait —, a füstölő kéményt akarta, mely a levegőből levegőbe füstölög, mert nincs alatta ház, az életet akarta, melynek nincs meg a szükséges levegője és napfénye. A mindent, amikor semmi sincs.

A fejlődés egyenlőtlenségének elve magyarázza meg továbbá azt is, hogy sokszor átvettük az irodalmi kifejezéseket, mikor nem vettük még át a kifejezett tartalmakat, átvettük a *humanizmust* — városi civilizáció nélkül; *kisérleteztünk voltaireianizmussal* — polgárság nélkül, liberalizmussal és demokráciával — liberálisok és demokraták nélkül... E kísérleteknek ép a megalapozottság, az „objektív feltételek” hiánya miatt kellett csődöt mondanuk.

A fejlődés egyenlőtlenségének elve magyarázza, hogy Balassa mért nem juthatott el a korabeli platonista költészet mélységeiig, hogy Mikes Kelemen miért nem ismerte Racine-t és Adyék mért rekedtek meg a 80-as, 90-es évek nyugati kultúrájánál. De ugyanakkor az irodalomtörténet is anyagot nyújthat a szociológiának annak bizonyosságául, hogy a fejlődés — a fejlődés egyenlőtlenségének kiküszöböléséhez vezet: a barbár magyarokat évszázadok, a múlt század magyarjait már kevesebb, Nyugatékat 20 év választotta el az „avantgarde”-történelemtől: a világ irodalma, amely jelenleg csak fikció, erőteljesen halad a felé, hogy fikcióból valóság legyen, amint a világ történelme is egyre erősebben egységesül — a technika szolgáltatta testi és értelmi közlekedés határ- és távolság-megszüntető hatása következtében. Véggkövetkeztésképpen tehát megállapíthatjuk, hogy a magyar irodalomnak nincs története, csak a magyar társadalomnak s az irodalom csak e társadalom kifejező jelensége, dokumentuma — másrészt a magyar társadalomnak sincs önmagából fejlődő, szerves folytonossága, hanem kénytelen erőszakosan is alkalmazkodni az előlhaladó társadalmakhoz.

Féja Géza könyvéből ez a szempont is hiányzott. Igaz, az európai áramlásokba, humanizmus, reformáció stb. kapcsolta a magyar irodalmat, nem fedkezett meg az ú. n. európai hatásokról. De véleményem szerint egy magyar irodalomtörténetnek, ha teljes képet akar adni a valóságról, *bővebben* kell foglalkoznia az európai irodalommal; azt mondhatnák, hogy nem is annyira azzal kellene foglalkozni, ami hatott a magyar írókra, mint azzal, ami nem hatott. A VIII-os gimnazista, ha jól emlékszem Pintér-féle irodalomtörténetem végén volt egy táblázat, amely az egyes nemzetek irodalmi eseményeit egymással párhuzamosan ábrázolta. Ez a táblázat számomra tanulsá-

gosabb volt, mint az egész könyv. Akkor hökkentett meg, hogy *Balassával egyidőben Angliában egy Shakespeare élt s hogy Baudelaire nem Adynak, hanem Petőfinek volt a kortársa*. Féja Géza annyira elmélyedt egyes, kedves alakjaiban, hogy elvesztette szem elől a Nyugatot, ahová pedig azok mind vágyódva néztek. *A jövődő magyar irodalomtörténésznek irodalmunk ez európai determináltságáról egy másodpercre sem szabad megfeledkeznie.*

MŰVELŐDÉSÜNK DÖNTŐ MEGHASADÁSA

És épen ezért hosszasan elidőz majd a kereszténység felvételének problémájánál, amely egész művelődésünkre s így irodalmunkra is döntő jelentőségű tett volt. S nemcsak a kereszténység felvétele, hanem e felvétel formája s módja is döntő. Míg más, megkeresztelkedő népeknek nagy számban vannak értékes, irodalmi emlékeik kereszténységelőtti életükből, addig a turul, a vasorrú bába halál-szimboluma, a kacsalábon forgó kastély, mint az ősmagyarok világlépeze és talán a csodaszarvas regéje mindaz, ami a magyar őskultúrától fennmaradt. A Szent Istváni forradalom valódi társadalmi jelentősége az volt, hogy erőszakosan importálta papjai segítségével a nyugati *osztálytársadalmat* s hogy importja annyira „nyugatos” volt, hogy a szűkszerűen meglévő *őskultúra* minden útját elvágta az irodalmiság felé. A magyarság „irodalmi és irodalomalatti rétegre hasadása” (Horváth J: A magyar irodalmi művelődés kezdetei c. m. 9. o.) tulajdonképpen alig nevezhető a magyarság meghasadásának. *Amint előbb a magyarság „rátelepedett” az itt talált nemzetiségekre, érintetlenül hagyva társadalmi formájukat, úgy István király alatt a magyarságra telepedett a nyugateurópai életet élő papság irodalmával együtt.* Ezért volt a „latinság” századokon át kultúrnyelve a magyarságnak. Irodalmi értelemben is *gyarmattá* lettünk. Homan-Szekfű történelméből kiviláglik, hogy a 8–9. századi német és olasz törvénykönyvekből szó szerint átvett új, „magyar” törvények kezdetben csak a *jövevényekre* vonatkoztak, a *nemzetiségekre* nézve hagyományos jogszokásaik a mérvadók... Nincs epizód, amely mélyebben és szomorúbban jellemezné az akkori magyar művelődést, mint Szent Gellért találkozása a kézimalmon őrlő és munkáját énekek kísérelő magyar szolgálánnyal, amelyről a püspök azt jegyezte fel; „*Boldog az az ember, aki másnak hatalma alá vettetvén, ily szelíden és zúgolódás nélkül végzi köteles szolgálatát*”. S hozzátette, talán ironikusan: „*Ez a magyar szimfónia*”. Valóban, Szent Gellértől napjainkig ez volt a magyarok szimfóniája: a robot... magyar vagy idegen urak szolgálatában. Azt a civilizáló művet, amely Szent István személyéhez fűződik, szűkszerű meghódolásnak és fejlődésnek tekintjük, de nem „perfekcionista” értelemben vett, tökéletesedő fejlődésnek; amint fényoldalai mellett a társadalomban is megvoltak árnyoldalai, úgy ez a kettősség irodalmunkban is tükröződik, mint irodalom egyfelől — másfelől mély és sokatmondó hallgatás. Amikor egy népet törnek rabigába, az irodalma megszűnik.

Fejezzük be e tanulmányt, amelyet akár úgy tekinthetnénk, mint „prolegomenát egy jövődő magyar irodalomtörténész számára” — néhány jótanáccsal. Az irodalomtörténész ne legyen hiú, ne tolakodjék előtérbe: legyen az irodalomnak szerény konferansziéja, mondja el, ami történelmi összefüggést és adatot tudunk kell, aztán engedje át a színt a főszemélynek, a régi írónak. Könyvének főereje s főértéke *idézeteiben* legyen. Számomra például igen nagy, a legnagyobb ajándéka Féjának az volt, hogy megismertetett ezzel a gyönyörű Bornemissza Péter verssel, amelyet ezidáig még nem olvastam:

*Siralmas énnéköm tetüled megválnom,
Áldott Magyarország, Tőled eltávoznom.
Valljon, s mikor leszön jó Budában lakásom!*

*Az fölföldet birják az kevély némötök,
Szerémséget birják az fene törökök.
Valljon, s mikor leszön jó Budában lakásom!*

*Engömöt kergetnek az kevély némötök,
Engöm környül vettek az pogány törökök.
Valljon, s mikor leszön jó Budában lakásom!*

*Engöm eluntattak az magyar urak,
Küzték közölök az egy igaz Istent.
Valljon, s mikor leszön jó Budában lakásom!*

*Legyön Isten hozzád, áldott Magyarország,
Mert nincsen tebenned semmi nagy uraság.
Valljon, s mikor leszön jó Budában lakásom!*

*Ez énököt szörzé jó Husztnak várában
Bornemissza Péter az ő víg kedvében.
Valljon, s mikor leszön jó Budában lakásom! ¹⁾*

Kemény, különös-dacosan panaszkodó vers ez, amely keménységéből csak a csodálatos zengésű, sejtelmesen szomorú refrénben, s ott is csak férfias szeméremmel enged föl. Ha valaha irodalomtörténetet írnék, nemcsak ezt a verset idézném hosszan, az „kevély némötök” és az „fene törökök” iránti borzadályal szívemben, nemcsak a reformáció kitűnő, mélyzengésű prédikátor-íróit elevíteném meg, Bornemissza Pétert, Szkárosi Horváth Andrást (az első nagy politikai költőt) a Balassi Menyhárt komédiájának névtelen szerzőjét, Pázmányt, Tótfalusi Kis Miklóst, hanem előzőleg a latin irodalomból az Intelmeket, a kor törvényeit is, még a Werbóczt is idézném; nem hagynám ki Szent Katalin magyarnyelvű verses legendáját se, amely filozófiai s közép-kori térítő motívumainál fogva jelentős; Dávid Ferencsel, Apácaival (az Enciklopédia valóságos kincsesbánya), Tótfalusi Kis Miklóssal is foglalkoznék s Orczyn keresztül ábrázolnám a terézianus magyar főnemesség arculatát.

Am itt már az új korhoz érünk, a Testörökhöz, Bessenyeihez; a francia polgári irodalom magyarországi visszfényéhez. Én pedig csak tanulmányt óhajtottam írni ezúttal, nem könyvet... A többit talán, amikor „leszön jó Budában lakásom”?...

Budapest 1938 — Páris 1953.

FEJTŐ FERENC

¹⁾ E tanulmányomat 1938 januárjában írtam. Egy hónapra rá, a Népszavába írt, a német szövetség ellen tiltakozó írásom miatt súlyosan elítéltek; az utolsó pillanatban sikerült Jugoszlávián át Franciaországba menekülnöm. Bornemissza verse így vált számomra aktuálissá... Viszont Féja Géza, aki akkor hirtelen flörtölni kezdett a náccikkal, vezércikkben fejezte ki örömét afölött, hogy a magyar irodalmat „megtisztították” tőlem. Én félévvel azelőtt a Szép Szó-ban, cikkben tiltakoztam az ellen, hogy őt egy könyve miatt perbe fogták. Adalék ez a második világháború előtti Magyarország irodalmi erkölcsi cseinek történetéhez.